

پناهای دفاعی ایران

ناصر پازوکی

لازم را ببینند و در مسیر گذرگاههایی که از لابلای کوهها، درهها، کتلها، رودها و تنگهها عبور می‌کرد، برای مقابله با تهاجمات بناهای استحکاماتی را به‌وجود آورید تا بتوانند امنیت این سرزمین پهناور را تأمین کنند. علاوه بر این گونه بناها، بناهای دیگری نیز در اطراف شهرها و میان کوهها و دشتهای داخلی به‌وجود آوردند که شایعاً دیگری از بناهای دفاعی را تشکیل می‌دهد است و به برج و بارو، دروازه، ارک، حصار، خندق، قهندز یا کهندز و... معروف بوده‌اند.

در ادامه بحث نگاهی گذرا و اجمالی به این گونه بناها که در دوران مختلف تاریخ از وضعیت خاصی برخوردار بودند، خواهیم داشت.

پیشینه بناهای دفاعی:

اولین مسکن و پناهگاهی که انسان برای خود انتخاب کرد غارها و شکاف کوهها و درختان بود. غارها نیازهای اولیه او را مرتفع کرده و تا حدی امنیت لازم را برای

ساکنان سرزمین ایران در طول تاریخ چند هزار ساله حیات خود برای تأمین امنیت و استقلال سیاسی و شایستگی لرغنی کشور تدابیر مختلفی اندیشیده‌اند. از جمله این تدابیر، ایجاد بناهای دفاعی می‌باشد که در نقاط مختلف در جای‌جای این سرزمین به چشم می‌خورد و به دست آمده تقسیم می‌شود.

۱- دیوارها، دیوارهای خندقها ۲- غارها و قلعه‌های صخره‌ای غار مانند ۳- قلعه‌های کوهستانی ۴- استحکامات دفاعی شهرها و روستاها (قلعه‌های دشتی یا جلگه‌ای)
در این مقاله مراد به سیلانه مستقر به نیروی انسانی این گونه بناها پرداخته شده است و نمونه‌های مشخصی از این گونه بناها در این مقاله آمده است که مستثنی از نقاط مختلف سرزمینمان معرفی گردیده است.

مقدمه:

موقعیت خاص سرزمین ایران و قرار گرفتن آن بر سر راه قاره‌های آسیا، اروپا و آفریقا و نیز پستی و بلندی و ارتفاعات گوناگون در نواحی مختلف که موجب پیدایش آب و هوا و محصولات متنوع و مختلف گردیده است، موجب شده تا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد. به لحاظ این موقعیت از طرفی همه فاتحان و لشکرکشان برای رسیدن به مقاصد توسعه طلبانه خویش مجبور بودند به این سرزمین توجه خاص نمایند و تصرف آن را در سرلوحه اقدامات خود قرار دهند. از طرف دیگر ساکنان و مدافعان آن برای فراهم کردن امنیت و حفظ استقلال و زمینه دفاع مناسب تدابیر



زندگی او تأمین می‌نموده است. این مرحله از زندگی انسان اولیه را می‌توان دوران استاره نامید.

به دنبال افزایش جمعیت و دانش بشری و نیز نیاز روزافزون انسان به مواد غذایی، انسان غارنشین از کوهها فرود آمده و در دشتها به کشاورزی پرداخت و بدین ترتیب زندگی یکجانشینی آغاز شد.

هنر معماری که تا آن زمان در خلعت اعتقادات و منحصر به معابد بود و بناهایی نظیر مقبره‌ها و دلمن‌ها مظهر آن بودند به خلعت گرفته شده و مساکن اولیه به وجود آمدند. انسان از ابتدای استقرار در دشت متوجه شد که باید برای امنیت محل زندگی خود اقداماتی انجام دهد. اولین آثار به دست آمده از معماری انسانی ساکن دشت نشان می‌دهد که وی برای امنیت محل استقرار خویش حصاری بر گرد دهکده‌ها و خانه‌ها بنا می‌کرده است.

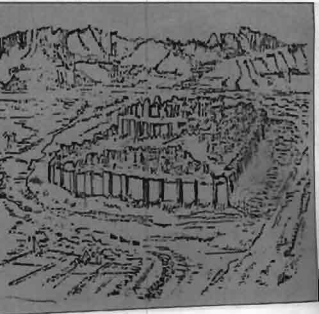
نمونه این گونه حصار در حفاریهای سیلک کاشان که توسط گیشمن انجام شده به دست آمده است.

نمونه‌های دیگر این گونه بناها در گچین، تپه، تپه حصار، تپه حسنلو و... براتر حفاریهای انجام شده دیده شده است. این برمه از زندگی انسان را می‌توان

دوران مقابله با مدافعه در مقابل اقوام و قبایل مهاجم خوانند. در این مرحله از تاریخ و تا حدود هزاره دوم ق. م بناهای استحکاماتی شامل حصارها و باروها بود که بر گرد گرد دهکده‌ها ایجاد می‌شد.

در واقع دیوارهایی که تنها با ایجاد پست‌بندی‌ها به استحکام آنها می‌افزودند.

در دوران «مانتی‌های» و «اوروزها» و «ایلامی‌ها»، ایجاد و احداث این گونه حصارها تکامل یافت و به رشد چشمگیری رسید. پس از چندی بناهایی خاص برای دفاع و حراست از سرزمین‌ها و شهرها پدیدار شدند که به دژ و برج و بارو شهرت



دهکده سیلک و حصار دلمن، پیرسون طرح از کتاب: ایران از آغاز تا اسلام، گیشمن - ترجمه محمدمهدی

یافتند.

در این دوران قلعه‌ها و دژهای شکل می‌گیرند که بر بالای تپه‌ها و شیب ملایم دامنه کوهستانها بنا می‌شدند. قلعه‌ها و دژهایی که دسترسی به آنها چندان مشکل نبود. استحکام این دژها را وجود نگهبانانی که بر بالای دیوارها و دروازه‌ها و برجها مستقر بودند، تکمیل می‌کرده است.

آثار باقیمانده این گونه دژها را در نواسی کردستان و آذربایجان که تحت نفوذ حکومت مانسی‌ها و اوروزها بودند می‌توان دید.

مشاوران معماری و تاریخ‌دانان دوره‌های تاریخی ماد، هخامنشی، پارت و ساسانی با نفوذ عناصر و عوامل فنی و مهندسی و تحت عنوان مکتب و سبک معماری خاص تثبیت شد. در این دوران مرتفع‌ترین کوهها که وضعیت مناسب برای بنای قلعه‌های کوهستانی داشتند، مورد شناسایی قرار گرفتند و بر

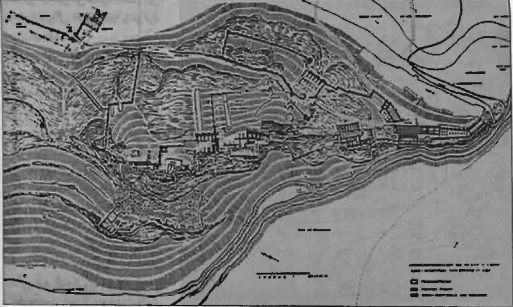
بالای آنها دژهای محکم که به هیچ وجه فسر و غضب قابل تسخیر نبود، پدید شد. شاید بنوان این مرحله از زندگی انسان را «دوره تهاجم» نامید.

استحکامات دفاعی سرزمین ایران در دوره اسلامی:

استحکامات دفاعی به کار گرفته شده در «ایران دوره اسلامی» را که ادامه روند دوره‌های قبل است، می‌توان در چهار دسته به شرح زیر مورد بررسی قرار داد:

- الف: دیوارها، دروازه‌ها و خندقها
- ب: غارها و قلعه‌های صخره‌ای غار مانند
- ج: قلعه‌های کوهستانی
- د: استحکامات دفاعی شهرها و روستا (قلعه‌های دشتی یا جلگه‌ای)

الف: دیوارها، دروازه‌ها و خندقها یکی از تدابیر کارساز در مقابله با یورش دشمنان، ایجاد بنسای



استحکاماتی در نقاط مختلف این سرزمین بود که وجود پیرصلابت و استوار برخی از آنها بخشی از تاریخ پرافتخار مہین ما را در خود زنده نگه داشته است.

و در اخیر سلسله نیمه تاریخی - نیمه افسانه‌ای کیانیان آمده است که: در روزگار گشتاسب، پسرش اسفندیار سدی در برابر ترکان به فاصله ۲۰ فرسخ از پشت سرفرند بنا کرد. (۱)

و اعصاب هم که شاهان ایران برای جلوگیری از حملات آنها سدهائی در سرحدات جنوب غربی قلمرو خود برپا داشته بودند، بعد از تصرف ماوراءالنهر در صحرائی فلاس که حایل بین اسفنجیات و شاش (جاج) می باشد. به منظور دفاع در مقابل حملات صحرائشنان، دیواری بنا کرده بودند دیواری که از سیر دریا تا ساحلیق امتداد داشته است. (۲)

مهمترین دیوارهایی که در سرزمین ایران برای جلوگیری از تهاجمات اقوام بیگانه یا حادق برای کند کردن حملات آنها احداث شده بود شامل:

۱ - گرگان: این دیوار به موازات رود گرگان

و در شمال آن از کناره دریای خزر تا کوههای شمال شرقی گنبد قابوس به طول ۱۵ کیلومتر کشیده شده است. فروسی بنای دیوار گرگان را به انوشیروان نسبت داده و محل آن را بین ایران و توران دانسته است. (۳)

۲ - دیواربند: در حدفاصل دریای خزر و ارتفاعات شرقی کوه قفقاز بنا شده و تنگه بین دریا و کوه را که تنها گذرگاه بین سرزمینهای طرفین قفقاز باشد، سد کرده است. این دیوار به مناسبت دروازه‌ای که برای عبور و مرور در آن تعبیه شده، علاوه بر سد دربند، دروازه دربند نیز نامیده شده است. در بین اقوام مختلف، دیوار دربند به: دربند خزر، دربند باکو، دربند یا دروازه آلبانی، دروازه کاسپی و... نیز نامیده شده است.

۳ - دیوار تمیشه: جایگاه این دیوار را دکتر منوچهر ستوده در حوالی کردکوی در نزدیکی گرگان می داند و می نویسد: ... دیوار تمیشه که نظیر قزل آلان ولی کوتاهتر بود، یعنی درازای زیاد نداشت، در فاصله میان دریای خزر و کوههای

جهان نما کشیده شده و خرابه شهر، آثار و استحکامات اصلی آن است. آثار این دیوار نزدیک کردمحل (کردکوی) امروزی برجای است. (۴)

ز آمل گذر سوی تمیشه کرد
نشست اندر آن نامور پیشه کرد.

(فردوسی)

خندقها: علاوه بر دیوارهای دفاعی، در بند و دروازه‌های متعدد که در نقاط مختلف ایران برای دفاع بهتر ایجاد شده بود و به چند نمونه آن اشاره کردیم، خندق نیز در کنار همان دیوارها و یا به صورت مستقل در نقاط گوناگون به عنوان مانعی برای جلوگیری از تهاجمات بیگانگان ایجاد می شده است.

خندقها که با توجه به ضروریات هر منطقه در ابعاد مختلف ایجاد می شدند، در کنار خود برجهای دیده‌بانی و دفاعی نیز داشتند که مدافعان را قادر می ساختند تا دشمن را سرکوب نمایند.

مهمترین خندقهایی که در کتب

۱ - خندق جرجلیاد که میان دریای خزر و کوه بردنا است.

۲ - خندق فیروز کند. این خندق را فیروزشاه، شوهر آمله، بانی شهر آمل از گرگان تا دشت مغان در کنار دریا ساخته بود.

۳ - شاه مرز، این خندق در مشرق استرآباد، بین استرآباد و شهر قرهسو واقع شده است.

دروازه‌ها - مرزها - مرزهای مختلف ایران دروازه‌هایی وجود داشت که در کتب تاریخی و جغرافیایی از آنها به کرات یاد شده است. امروز از این دروازه‌ها آثار چندانی دیده نمی‌شود و محل دقیق اغلب آنها شناسایی نشده است. این دروازه‌ها

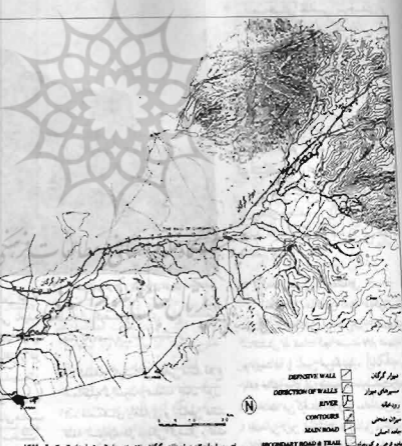
سروزمین و ناحیه‌ای به ناحیه دیگر بود و جز از طریق آنها ارتباط نواحی با یکدیگر غیرممکن بود.

در کتاب راه و رباط به نقل از تاریخ هردوت آمده است: «... بعد از خروج از فرنگیه باید از رود هالیسی گذشت و در اینجا دروازه‌هایی وجود دارد که قبل از عبور از رود باید از درون آنها گذشت. پادگانی نیرومند این پست را نگهبانی می‌کند. بعد از گذشتن از این دروازه‌ها و وصول در کاپادوکیه، بیست و هشت ایستگاه و یکصد و چهار سیرتنگ شخص را به مرزهای کلیکه می‌رساند که از آنجا جاده از دو دروازه دیگر که هر یک از آنها دارای پستهای نگهبانی است می‌گذرند.»^{۱۵۱}

مانند:

بشر از دیرزمان به علل مختلف زندگی در غارها را آغاز کرده است. غار از نظر سکنا جای آرام، امن و سودمند بود. بعضی از غارها در همان حال طبیعی، به صورت پناهگاه و مکان مناسب مورد استفاده انسان قرار می‌گرفت و برخی از آنها را نیز آدمی به کمک ابزار برای سکونت خویش تکمیل و آماده می‌کرد. در قرآن کریم ضمن بیان شرح حال اصحاب حجر و ثمود به چنین خانه‌های سنگی اشاره شده است. (۱) واژه شکفت واشکفت، در زبان فارسی به معنی غار و دخمه‌ای است که در میان کوه قرار دارد. در زمانهای گذشته این گونه محلها

دیوار دفاعی گرگان
DEFENSIVE WALL OF
GURGAN
تهیه و تنظیم از محسن م. همزیار
PLAN BY M. HEMZAYAR (191)



۱۵۱ - هردوت، ۳، ص ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰.

به صورت پناهگاه مورد استفاده کسان فرار می گرفت که شکفته خوانده می شدند. نمونه مشخص این گونه مسکن و پناهگاه، روستای صخره‌ای میمنداز توابع شهر بابک کرمان، روستای کندوان آذربایجان، قلعه اشکفت نرهاد در شاهین دژ آذربایجان و قلعه بهستان زنجان و غار اسپهبد خورشید در مازندران است.

ج: قلعه‌های کوهستانی:

از دیگر بناهای استحکاماتی که انسانهای ساکن این سرزمین برای تأمین امنیت و حراست از جان و مال و ایمان و ناموس خود بنا کردند، قلعه‌های



نمونه‌ای از قلاع کوهستانی

۳ - قلعه‌های نظامی سرحدی و سوق الجیشی نظیر تمامی قلعه‌هایی که در گذرگاهها مهم و نقاط مرزی حساس ساخته می‌شده‌اند و اکنون به علت تغییر مرزها برخی از آنها در کشورهای همسایه واقع شده است.

۴ - قلعه‌های کوهستانی به عنوان نیایشگاه مانند قلعه دختر کرمان و قلعه معروف به کوه آتشگاه نزدیک اصفهان.

هر دسته از قلاع فوق دارای کاربردهای مختلف و ویژگیهای برجسته‌ای بودند که پرداختن به آنها در این مقال مختصر ممکن نیست.

د: قلعه‌های دشتی یا جلگه‌ای:

قلعه‌های جلگه‌ای نمونه دیگری از معماری استحکامی این سرزمین است که ساکنانش به کمک آنها امنیت لازم شهرها و روستاها را تأمین می‌کردند. آنان آب، باد، خاک و هوای این طبیعت سرسخت و ابد خدمت می‌گرفتند و با ساده‌ترین و ابتدایی‌ترین امکانات و وسایل، خانه و کاشانه خود را در قالب قلعه‌های دشتی بنا



نمونه‌ای از دژ و باروهای دوران معاصر

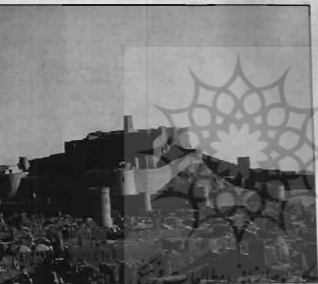
قلعه‌های کوهستانی دارای انواع مختلفی بودند که بهترین آنها عبارتند از:

- ۱ - قلعه‌های کوهستانی نظامی مانند قلاع اسماعیلیه در الموت و سلسله جبال البرز.
- ۲ - قلعه‌های راهداری و ارتباطی مانند قلعه استوانوند در نزدیکی گومسار و قلعه فیروزکوه و قلعه فلک‌الاملاک در حرم‌آباد.

کوهستانی است. در ساختن این گونه بناها که قلعه‌های کوهستانی نامیده می‌شود، اصل آن بود که مکان موافق باشد و بنا مناسب. مکان موافق را در شکل طبیعی و پستی و بلندیهای صخره‌ای که دسترسی به آن غیرممکن و یا بسیار دشوار بود، می‌یافتند و بنای مناسب آن بود که با حمله‌های سخت و محاصره‌ای، طولانی از پای در نیاید.

حکایت از ناامنی محیط زندگی
زمان می کند.

روند قلعه‌گیری و قلعه‌سازی
سلسله قاجار (۱۳۰۰ هـ. ش
داشته است. از آن زمان به بعد،
پیدایش و اختراع سلاحهای
جنگی، این بناها روز به روز
ارزششان کاسته شد. تا حد
ناربخچه بناهای دفاعی و شیوه
تدافعی روشن می شود که مردم از
همواره سعی می کردند با اتخاذ
روشها، ایجاد مناسبترین بناهای
در نقاط مهم و استراتژیک با عزم و اراده
آهنگین در مقابل سیل مهاجمان
نموده و این سرزمین مقدس را از



نمونه‌ای از قلاع کوهستانی
می نهادند و راه را برای پدید آمدن شهرهای
امروزی هموار می ساختند. این گونه
قلعه‌ها را می توان شکل اولیه یا هسته
قدیمی شهر دانست.

اجزاء و عناصر، شکلهای مختلف
ساختمانی و درون این قلعه‌ها به گونه‌ای
انتخاب و ساخته می شد که نیازهای
قلعه‌نشینان را برآورده و نگرانی هایشان را
مرتفع سازد

از نمونه‌های زنده و گویای این گونه
قلعه‌ها ارگ بم است که خوشبختانه تا
حدی از گزند حوادث رسته و تا امروز نسبتاً
سالم مانده است.

ساختن استحکامات دفاعی، و
بخصوص هنر قلعه‌سازی در ایران از آغاز
و در دوره اسلامی و تا چند دهه گذشته
پیوسته ادامه داشته و به سمت تکامل پیش
رفته است. پیشرفتهایی که از لحاظ
جنگی برای مهاجمین و نیز مدافعین
بموجود آمده و استفاده از تکنیکهای جدید
در جنگ، موجب شد که بر جهامدور و
بزرگتر و با فاصله کمتر ساخته شوند و
دیوارها مستحکم تر بنا گردند. در ساخت

و ساز این استحکامات تمام
پیش‌بینی‌های لازم برای مشوقف کردن با
لااقل گذر کردن سرعت مهاجمین در
خارج و داخلی آن مورد توجه قرار گرفته بود.
قطعاً این تکامل در هیچ زمانی
متوقف نشده بود. بنابراین به هر گوشه این
سرزمین نگاه کنید قلعه، مسلحه، برج و
بارو، ارگ، قهندز (کهن دژ)، دربند،
دروازه و نظایر آنها را می بینید که هر یک

ارگ مرکزی بم در دوره
دشمنان حفظ نمایند.
منابع
۱- تاریخ پارسران و پادشاهان ص ۳۷



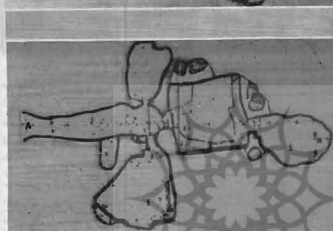
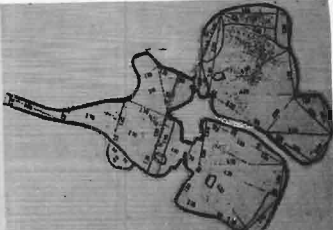
۱- رابینو. ه. ل. سفرنامه مازندران و استرآباد.
ترجمه وحید مازندرانی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب -
۱۳۴۶ ص ۳۲

۳- شامنامه فردوسی. انتشارات نیلای کتاب، چاپ
چهارم. ۱۳۶۸ ص ۵۳۱

۴- کبکس، محمد یوسف، معماری ایران دوره
اسلام، مقاله آقای ستوده، چاپخانه وزارت ارشاد
اسلام، ۱۳۶۶ ص ۹۲

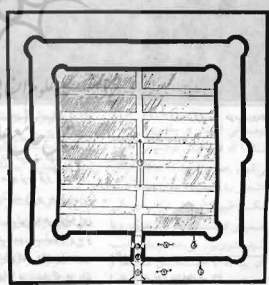
۵- انصر- گودامتار. پیرنیا - محمد کریم، راه
و رباط، انتشارات آرمین و سازمان میراث فرهنگی،
چاپ دوم ۱۳۷۰ ص ۲۷

۶- قرآن کریم، سوره حجر آیات ۸۲ و ۸۴ و سوره
شعراء آیه ۱۵۰



دو نسخه از اتاقهای زیرزمینی و صخره‌های روستای
میبند با راهروها و گنولک‌های متعدد که از نظر
امنیتی و دفاعی بسیار مهم و حائز اهمیت است.
ساکنان چنین مکانی می‌توانستند، با تعدادک
مایحتاج روزمره، هفته‌ها در آن مقابست، و از
خورد دفاع نمایند. طرحها از مقاله دکتر غلامعلی
همایون - مجله فرهنگ معماری ایران، سازمان
حفاظت آثار باستانی

- ۱- دیوار خارجی قلعه
- ۲- خندق گرداگرد قلعه
- ۳- پل روی خندق
- ۴- درب ورودی قلعه
- ۵- محوطه شش قلعه
- ۶- دیوار اصلی قلعه
- ۷- محوطه بین دیوار اصلی قلعه و دیوار داخلی آن
- ۸- دیوار داخلی قلعه
- ۹- کوچه اصلی قلعه
- ۱۰- کوچه‌های فرعی قلعه
- ۱۱- محوطه‌های مسکونی قلعه



طرح قلعه - بنا از نگاشته - مدون - عباس